

ὅποῖον θὰ διατρέξουν διὰ τοῦ διαβήτου τῆς ἀθλίας γεωμετρικῆς σου ἐπιστήμης».

Αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πρώτους ὀκτῶ στίχους τοῦ ποιήματος. Ἀπὸ δῶ καὶ κάτω ἡ ἐπικριση τοῦ Βαλαωρίτη παίρνει τὸ χαρακτηριστὴρα τῆς ἀγριεμένης θάλασσας. Ὁ ποιητὴς παραφέρεται σὲ πολλὰ μέρη. Μὰ τοῦτο δὲν μειώνει τὴν ἀξία τῆς ἀναιρέσεως τῶν ἰδεῶν τοῦ Βερναρδάκη. Τόσον ἡ ἐπικριση, ὅσο κι' ἡ ἀναίρεση ἀποτελοῦν μιὰ ἀπὸ τὶς πρώτες συστηματικὲς ἐργασίαι πάνω στὴ νεοελληνικὴ ποίηση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως ἀναγνώρισε κι' αὐτὸς ὁ διευθυντὴς τῆς «Ἡμέρας». Ἰδίως ὁ Βαλαωρίτης ἀνέπτυξε τὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ μὲ τὴ δημοτικὴ ποίηση. Ἀναλύοντας τὸ στίχο: «Πενήντα χρόνοι ἐπέρασαν σὰν νᾶτανε μιὰ μέρα» γράφει: «Ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε οὕτω, σοφολογιώτατα, ὄχι διὰ νὰ εἴπη ἔτι ὁ καιρὸς καθὰ σὺ διατείνεσαι, περνᾷ γρήγορα μὲν διὰ τοὺς εὐτυχεῖς, ἀργὰ δὲ διὰ τοὺς δυστυχεῖς, ἀλλὰ διὰ νὰ σημειώσῃ ἀπλῶς ὅτι καὶ μετὰ μίαν ἑκατοντατηρίδα ἢ ἀνάμνησις τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἡμέρας ἦτο παρούσα ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἔθνους». Πιο κάτω ἐξηγεῖ τὴν ἀπορία τοῦ Βερναρδάκη ποῦ ρωτᾷ: «Ἀφοῦ οἱ ὦρες περνοῦν γλυκαῖς καὶ ἄμετρες, διὰ τοὺς ἀνθρώπους, πῶς, λέγει, περνοῦν στοῦ τάφου τὸ λιμάνι;» Ὁ ποιητὴς ἀγανακτεῖ: «Ἄκουσε, λοιπόν, καὶ μάθε: Σὺ, ὅστις ἰσχυρίζεσαι ὅτι γνωρίζεις καλῆτερά μου καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δὲν μοῦ ἐξηγεῖς διαπρὸς ὡς καλοὶ χριστιανοί, ἐνῶ πιστεύομεν εἰς τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἀφ' ἑτέρου ἔχομεν τὴν μωρίαν νὰ πίπτωμεν γονυπετεῖς πρὸ τῶν οἰκογενειακῶν τάφων μας καὶ νὰ συνδιαλεγώμεθα μετὰ τῶν νεκρῶν μας, ὡς ἂν κάτωθεν τοῦ ψυχροῦ χώματος, δι' οὗ καλύπτονται τὰ ὅστα των, ἔμενε τεθαμμένον καὶ τὸ ἀθάνατον πνευμά των; Δὲν ἠγάπησες τὸ ἀποκαλυπτήριον ἄσμα μου, ἔστω. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐστάλαξεν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου οὔτε ἕν δάκρυ ἐπὶ τοῦ μνήματος τῶν γονέων ἢ τῶν τέκνων σου, οὔτε ποτὲ ἐπεκαλέσθης τὰς σκιάς των, καίτοι γινώσκων ὅτι τὸ ἀληθὲς λιμάνι τῶν ψυχῶν δὲν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας; Τί σου πταίω ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὐρε τὸν τρόπον νὰ συνδυάζῃ τὴν φθορὰν μετὰ τῆς ἀφθαρσίας, τὸν τάφον μετὰ τῆς ἀθανασίας, ἀδιαφορῶν ἐντελῶς, ἂν οἱ ἄνθρωποι γεωμέτραι θέτουν στιγμὰς, ἀποσιωπητικὰ καὶ χιλιόμετρα μετὰξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς;» Ἐρμηνεύοντας πρὸς κάτω τοὺς ἐ-

πίμαχους στίχους, ποῦ τόσον ὁ Πολυλάς, ὅσο κι' ὁ Βερναρδάκης εἰρωνεύθηκαν:

«Ἀνατριχιάζουν τὰ κλαδιὰ καὶ τὰ νερά κι' οἱ
(βράχοι
μένουν παράλυτα, νεκρά, σὰ νᾶχε διαπεράσει
κρυφὸ μαχαίρι αὐτὴ τὴ γῆ καὶ σκότωσε τὴν
(πλάσι».

Γράφει τὰ ἐξῆς: «Οὐδὲ μετριάζει ὁ εὐγενὴς οὗτος ἀνώνυμος τὴν κατ' ἐμοῦ μανίαν τοῦ προβαίνων εἰς τὴν ἀνάλυσίν του. Ἄλλ' ἀνακράζει παράφρων πῶς εἶναι δυνατὸν ἐν' ἀνατριχιάζουν τὰ κλαριά, πῶς μένουν παράλυτα τὰ νερά κι' οἱ βράχοι καὶ πῶς «σκοτινιάζει ἡ πλάσις ὅλη» διὰ τῆς ἀγγελίας τοῦ θανάτου τοῦ Πατριάρχου; Ἄλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί θέλει νὰ κτυπήσῃ εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους; Τὴν ἰδέαν; Δὲν πιστεύομεν. Διότι ἡ εἶδησις τῆς ἀπαγχονίσεως τοῦ Πατριάρχου πεσοῦσα ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν μαχομένων, ἐπέφερε γενικὴν νέκρωσιν καὶ ἀθυμίαν ἀπερίγραπτον. Τὴν ἔκφρασιν; Ἄλλὰ καὶ προηγουμένως ἀνέφερα ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς (καὶ περὶ τοῦτου δύναμαι νὰ δώσω ἄπειρα παραδείγματα) ἀτενίζων εἰς τὴν περιστοιχοῦσαν αὐτὸν φύσιν, πανθεϊστῆς ἀδιόρθωτος, εὐρίσκει ὄχι μόνον ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἔμψυχον, ἀλλὰ κολλακεύεται πιστεύων ὅτι καὶ οὐρανοὶ καὶ θάλασσα καὶ δένδρα καὶ βράχοι καὶ ἥλιος καὶ σελήνη συμμερίζονται τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην του, ὡς νὰ εἶναι ἀδιάσπαστα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.... τὸ κατ' ἐμέ.... Θὰ ἐξακολουθήσω κηρύττων ὅτι καὶ ἡ ἄψυχος φύσις ἐν Ἑλλάδι συμμετέχει τῶν παθημάτων μας καὶ ὅτι ὑπάρχουν παρ' ἡμῖν βράχοι μαλακώτεροι τινῶν καρδιῶν καὶ εὐαίσθητότεροι». Πρὸς κάτω μιλεῖ γιὰ τὰ «φτερωτὰ φίδια» καὶ δέχεται πῶς «ἡ δημοτικὴ σοφία ἀναγνωρίζει τέτοιου εἴδους, ὅπως τὸ «σ α ἱ τ ἄ ρ ι» κι' ἄλλα. Φθάνοντας στὸ «θ ε ὄ χ τ ι σ τ ο κ ο τ ρ ῶ ν ι» ὑποστηρίζει πῶς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστο στὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ, κι' ἐκφράζει τὸ «γιγαντιαῖον τοῦ ἀναστήματός του». Ἀναλύει πειστικὰ τὸ «σ τ ὄ ν τ ἄ φ ο τ ο υ κ λ ε ι σ μ ἔ ν ο» ποῦ σημαίνει ταμπουρωμένο κι' ὄχι κλεισμένο. «Τὸ φλογερὸ καμίνι», ἐπίσης, ἐρμηνεύει μὲ τὸ «καίει» κι' ἔχι μὲ τὸ φωτίζει, ποῦ θέλει ὁ Βερναρδάκης. Ἔτσι ἀπὸ τοὺς ὀκτῶ στίχους τῆς πρώτης στrophῆς κανεὶς δὲν εἶναι σφαλμένος, καθὼς κι' ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐπίσης κανεὶς καὶ μονάχα δυὸ λάθη ὑπάρχουν ποῦ δέχεται ὁ ποιητὴς: Τὸ «ἔπεφτε τὸ σπαθὶ νὰ ξανασάνη στὴ θήκη ξαπλωμένο» ὅπου τὸ «ξαπλωμένο» εἶ-

ναι περιττολογία φανερά» καὶ τὸ «σκασμένο» ἀντὶ «σκιασμένο» ποῦναι τυπογραφικὸ λάθος: Καὶ τελειώνει ὁ Βαλαωρίτης μὲ τὴν ἐξῆς φράση: «προκειμένου περὶ ποιήσεως, ἀποδέχομαι μὲν τὸ κύρος καὶ τὴν αὐθεντίαν ἐνὸς ἔθνους, ἀλλ' ἀποκρούω τ' ἀληρήματα καὶ τὰς ἐμπαθεῖς κρίσεις σχολαστικῶν ἀδι-ορθῶτων καὶ πεπωρωμένου».

Ἄν ἡ ἐπικριση τοῦ Βερναρδάκη εἶχε βα-θειὰν ἀπήχηση στοὺς κύκλους τῆς Ἀθήνας, ὅμως κι' ἡ ἀπάντησι τοῦ Βαλαωρίτη προξένησε μιὰ κατάπληξη. Κανείς δὲν περίμενε πὼς ὁ ποιητὴς τοῦ «Διάκου» θάπαντοῦσε μὲ τόση δύναμη, μὲ τόση πειστικότητα καὶ γνώση τοῦ θέματος σέναν ἀναγνωρισμένο σχολάρχη, ὅπως ἦταν ὁ Βερναρδάκης. Οἱ φίλοι μάλιστα τοῦ ποιητῆ στὴν Ἐπτάνησο ἀναδημοσίευσαν τὴν ἀπάντησι στὴν Κέρκυρα καὶ τὴν ἐκυκλοφόρησαν εὐρύτατα. Ὁ δὲ φίλος τοῦ ἱστορικοῦ, Παναγιώτης Χι-ώτης, ποὺ γνώριζε καλὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ παράδοσι κι' εἶχε γράψει καὶ τὶς καλλίτερες μέχρι τότε μονογραφίες γιὰ τὴν κοινὴ, συστηματικώτερα ἀνέπτυξε καὶ σ' ἰ-διαίτερο φυλλάδιον τὴν ἀπάντησι τοῦ Βαλαωρίτη. Τὸ ἔργο φέρει τὸν τίτλον: «Π. Χιώτη. Ἐλέμμα εἰς τὰ κατακρινόμενα περὶ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου καὶ τοῦ Διθυράμβου τοῦ ποιητοῦ Α. Βαλαωρίτου—ἐν Ζακύνθῳ 1873», σελ. 1—37. Ἡ μονογραφία εἶχε δημοσιευθῆ καὶ προηγουμένως στὴ «Δημοτικὴ» ἡμερησίδα τῆς Ζακύνθου (ἔτος Α', φύλλ. 19 Ἰουλίου 1872 κι' ἐξ.). Ὁ Βερναρδάκης εἶχε χάσει τὸ παιγνίδι κι' οὔτε κἂν τόλμησε ν' ἀπαντήσῃ. Ἐκεῖνος ποὺ νόμιζε, πὼς κατεῖχε τὰ σκῆπτρα τῆς φιλολογικῆς καὶ κριτικῆς κινήσεως τῆς Ἀθήνας, ὁ συνεχιστὴς, κατὰ βάθος, τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὁ ἐχθρὸς μαζί καὶ φίλος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ἔπαιρνε ἓνα μάθημα ἀπὸ ἓνα ποιητῆ, ποὺ δὲν ἀναγνώριζε. Ὁ δημοτικισμὸς εἶχε κερδίσει ἀκόμη μιὰ θέσι ἀπέναντι τῆς Λογίας παραδόσεως κι' ἔβγαине νικητὴς ἀπὸ ἓνα ἀγῶνα, στὸν ὁποῖον κατέβηκαν οἱ σοβαρώτεροι ἀντιπρόσωποι τόσο τῆς Ἐπτανησιακῆς Σχολῆς ὅσο καὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς. Οἱ ἐπικρίσεις μάλιστα κι' οἱ ἀπαντήσεις γύρω στὴν ποίησι τοῦ Βαλαωρίτη ὑπῆρξαν οἱ πρῶτες συστηματικὲς συζητήσεις γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίησι, ὕστερα ἀπὸ «τὰ Σούτσεια» τοῦ Ἀσωπίου κι' ἔθεταν ἀντιμέτωπες τὴ Λογία καὶ τὴ Δημοτικὴ παράδοσι. Τότε ἐνοήθηκε κάπως βαθύτερα πὼς ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησι εἶχαν ἀπαραράγραπτα δικαιώματα κι' εἶχαν νικήσει

στὴν πρώτη ἔφοδο ἐναντίον τοῦ Λογιωτατισμοῦ τῆς Ἀθήνας. Ἄλλ' ἡ λογία παράδοσι κι' ἰδίως ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ μὲ τοὺς Σούτσους ἐπὶ κεφαλῆς εἶχαν θερμούς κι' ἀφωσιωμένους ὀπαδούς, ποὺ ἀνέλαβαν τὸν ἀγῶνα:

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ (1874—1877) ΚΙ' Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ποιητὴς μαζί καὶ κριτικὸς ὄξυς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ποὺ συστηματικὰ ὑποστήριξε τὴν Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ κι' εἰδικώτερα τοὺς Σούτσους. Ἀπέναντι τῶν Ἐπτανησίων καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, ποὺ πολλοὶ τὸν θεωροῦσαν ὡς «ἔθνικὸ ποιητῆ», ὑψώνει τὸν Παναγιώτη Σούτσο, τὸν ποιητῆ τῆς «Κιθάρας», τοῦ «Ὀδοιπόρου» καὶ μερικῶν ἄλλων δραματικῶν ἔργων. Δὲν εἶχεν ἀκόμη κοπάσει ὁ σάλος γύρω στὸ «Διθυράμβο» τοῦ Βαλαωρίτη, κι' ὁ Βλάχος δίνει τὴν πολὺκροτὴ διάλεξι «Περὶ Παναγιώτου Σούτσου καὶ τῶν ποιήσεων αὐτοῦ», τὸ Μάρτιον τοῦ 1874. Ὁ Βλάχος, ἂν κι' ἀνεγνώριζε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα «ὡς πτωχὴν μὲν, ἀλλὰ μελωδικὴν μόλον τοῦτο, θεωροῦσε πὼς οἱ Σούτσοι ἦταν οἱ πατέρες τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως κι' ἰδίως ὁ Παναγιώτης ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἔθνικὸς ποιητὴς: «Ὁ Παναγιώτης Σούτσος, γράφει, ὑπῆρξεν ἀληθῆς Ἐθνικὸς ποιητὴς, οὔτινος τὰ μελωδήματα ἔψαλλον οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ συγκινήσεως, ἐπαναλαμβάνομεν ἡμεῖς σήμερον καὶ θέλουσιν εὐλαβῶς ἀπομνημονεῦσαι αἱ μέλλουσαι γενεαί». Ἄν καὶ χαρακτηριζε τὰ δραματικά του ἔργα ἀποτυχημένα καὶ τὴ μελαγχολικὴ του διάθεσι «ξένην, ὀθνείους στενάζουσαν στεναγμούς καὶ θρηνοῦσαν ξένων θρησκευμάτων θρήνους», μὲλον τοῦτο δὲν ἔπαυε νὰ θαυμάζει τὰ πρῶτα του ποιήματα, ποὺ ὠνόμαζε «θησαυρὸν γνησίως ἑλληνικόν, ἐν οἷς ἀκούομεν πλήρη ζωῆς καὶ ὑγείας καρδίαν, ἐν οἷς διαλάμπει ἀλήθεια αἰσθήματος ἀπαραμείωτος, ἐφ' ὧν ἀκτινοβολεῖ φαιδρὸς ὁ Ἥλιος τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἔρωσ τῆς ζωῆς, ὁ πόθος τοῦ εὐγενοῦς, ἡ λατρεία τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὠραίου. Οὐδεὶς ἐκ τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν ἠσθάνθη κάλλιον αὐτοῦ τὴν καλλονὴν καὶ τὰ θέλητρα τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, οὔτε ὕμνησεν αὐτὰ περισσότερον, ἀληθέστερον, μελωδικώτερον». Μιλώντας γιὰ τὶς ψυχρὲς ἀπεικονίσεις ποὺ μᾶς ἔδωσε τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, γράφει τὰ ἐξῆς: «Ἡ διαύγεια τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοσφαιρας, τὸ φῶς τοῦ κυανοῦ τῆς Ἑλλάδος οὐρανοῦ, ἡ σμαραγδίνη

τῶν πεδιάδων τῆς χλόης, ὁ ψίθυρος τῶν ρυακίων τῆς, ἢ δρόσος τῶν τοπίων τῆς, ἀντανεκλῶνται τοσοῦτον ἀρμονικῶς εἰς τὰς τοιοῦτου εἴδους ποιήσεις τοῦ Σούτσου, ὥστε ἀναγιγνώσκων τις αὐτάς, νομίζει ἑαυτὸν ὡσεὶ διὰ μαγείας μεταφερόμενον εἰς κατάφυτον τινὰ κοιλάδα τῆς Μεσσηνίας, παρὰ τὰς ὄχθας μυρμύροντος ρεύματος, ὑπὸ τὸ ἀμφίβολον ἀλλὰ γλυκὸν σκιδόφωσ τῆς θολερᾶς θολίας αἰωνίου δάσους». Οἱ στίχοι ὁμῶς ποῦ παραθέτει λίγο ἀνταποκρίνονται στὴν πάρα πάνω ἐνθουσιαστικὴ ἀνάλυση. Ὁ ἀναγνώστης ἄς κρίνει!

Στῆς κουκουναριάς τὸν ἴσκιό στέκομαι πολλές
(φορὲς
καὶ τῶν χωρικῶν κυττάζω ταῖς ἀπλοϊκαῖς χαραῖς.
Στὸ νερὸ ἐδῶ μιὰ νεὰ τάσπρα χέρια τῆς δροσίζει
καὶ σταῖς ροδοδάφναις ἄλλη τὸ μικρὸ τῆς νανου-
(ρίζει...
Κι' ὁ βοσκὸς μετὰ τῆ βοσκῆ του ξαπλωμένος στὰ
(λουλούδια
τὸν αὐλό του συντροφεύει μετὰ ποιμενικὰ τραγού-
(δια.
Πῶς ἐσὺ βοσκῆ δὲν εἶσαι, πῶς βοσκὸς δὲν εἶμαι
(ἐγὼ
καὶ μαζί σου στὸ λιβάδι
καὶ μαζί σου ἀπ' ἀρνάκια τρυφερὰ δὲν ὀδηγῶ
ἕνα εὐμορφο κοπάδι;

Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Βλάχος ἀνέλυσε τὸ ἔργο τοῦ μελωδικότερου ποιητῆ τῆς καθαρῆς ῥέουσας, τοῦ Καρασοῦτσα, κι' ἀργότερα ἔδωσε ἄλλη πολὺκροτὴ διάλεξη γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο, ὅπου δίκαια ἐξύμνησε τὸ σατυρικὸ δαιμόνιο τοῦ Φαναριώτη ποιητῆ, τοῦ τόσο φιλελεύθερου μὰ καὶ τόσο δυστυχισμένου. Σκοπὸς τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν ἦταν νὰ ἐξαρθῆ ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ καὶ νὰ κριθοῦν καλλίτερα κι' ἀναλυτικώτερα τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν ποῦ τὴν ἴδρυσαν καὶ τὴν τροφодότησαν ἐπὶ πενήντα χρόνια. Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ ὑπῆρξεν ἐκεῖνη, ὅπου «ἀντεκατοπτρίσθη» ἡ ἑλληνικὴ φύση, ἡ ἑλληνικὴ ψυχοσύνθεση κι' ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα!! Σὸλες αὐτῆς τίς ὁμιλίαις πουθενὰ δὲν ἀναφέρεται ἡ Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ οὔτε μνημονεύεται τὸ ὄνομα κανενὸς ἀντιπροσώπου τῆς. Ὁ Σολωμός, ὁ Τυπάλδος κι' ὁ Βαλαωρίτης ἀπουσιάζουν ἀπὸ τίς ἐργασίες αὐτές... Ἄλλ' ὁ Βλάχος διέκρινε τὴν ἔλλειψη καὶ τὰ 1875. θέλοντας νὰ χτυπήσει τελειωτικὰ τὴν Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ μίλησε γιὰ τὸν Γεώργιο Τερτζέτη, τὸν ποιητῆ καὶ τὸν ἄνθρωπο, τὸ φίλο τοῦ Σολωμοῦ, τὸ θερμὸ κι' ἐμπνευσμένο δημοτικιστῆ. Ὁ Βλάχος δὲν θεωρεῖ τὸ Τερτζέτη Ἑπτανησιακὸ ποιητῆ, ἀλ-

λὰ θρέμμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Ἐτσι ἀντιτάσσει τὸ γνήσιο δημοτικιστῆ Τερτζέτη, στοὺς ἐπίλεκτους δημοτικιστὲς τῆς Ἑπτανήσου κι' ἰδίως στὸ Βαλαωρίτη. Ἐθνικὸς ποιητῆς γνήσιος δὲν εἶναι οὔτε ὁ Σολωμός, οὔτε ὁ Βαλαωρίτης, μὰ ὁ Τερτζέτης. Ξεχνῶντας ὅτι εἶπε γιὰ τὸν Παναγιώτη Σούτσο γράφει καὶ γιὰ τὸν Τερτζέτη τὰ ἐξῆς: «Ὁ Γεώργιος Τερτζέτης εἶναι ὁ ΓΝΗΣΙΩΤΕΡΟΝ ἑλληνικὸς πάντων τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ τῇ τε παλαιότερᾳ καὶ τῇ νεᾷ ἀντανεκλᾶται ἀψευδέστατα καὶ καθαρῶτα ὁ ἀληθὴς ἑλληνικὸς βίος, ὁ γνησίως ΕΘΝΙΚΟΣ διάκοσμος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.... Εἶχεν ἐνσטרνισθῆ οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐνσαρκώσει ἐν ἑαυτῷ ὁ ποιητῆς ἡμῶν τὸν βίον τῆς νεᾶς Ἑλλάδος ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἐξωτερικῇ ἐκδηλώσει». Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Τερτζέτης, ὡς ποιητῆς ἐνσαρκώνει τὸν ἑθνικὸν βίον τῆς νεώτερης Ἑλλάδος. Οἱ παλαιότερες συλλογές του: τὸ «Φίλημα» (1833) «Ἡ Ἀρραβῶνα» (1834) κι' ἡ «Ἀπλὴ Γλῶσσα» (1847) περιέχουν πραγματικῶς ποιήματα τοῦ ἀναφέρονται στὸ βίον τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα, συνθετικώτερα κι' ὠριμώτερα ἔργα του, ἡ «Κόρινα καὶ Πίνδαρος» (1853) κι' «Οἱ Γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» (1855) ἔχουν ὡς θέμα μύθους τῆς Ἀρχαιότητος κι' ἀναπαριστοῦν τὴν ἀρχαία ζωὴ κι' ὄχι τὴ νεώτερη. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν «νὰ ἐνσαρκώνουν τὸν βίον τῆς νεᾶς Ἑλλάδος» καὶ μάλιστα «ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἐκδηλώσει;» Ἴσως ἀντιπαρταχθῆ πῶς καὶ στὰ ἔργα αὐτὰ ἀντανεκλᾶται ὁ βίος τῆς νεώτερης Ἑλλάδας κάτω ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μύθους. Μιὰ προσεκτικὴ μελέτη τῶν ποιημάτων αὐτῶν μᾶς δείχνει τάντιθετο. Μονάχα γιὰ τὸν πεζογράφον Τερτζέτη μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ πῶς εἶνε «ὁ γνησιώτερος ἐκπρόσωπος τοῦ ἑθνικοῦ πνεύματος» κι' ὄχι γιὰ τὸν ποιητῆ. Γιὰ τὸν Τερτζέτη πρέπει νὰ γραφεῖ μιὰ συστηματικώτερη μελέτη. Ἄν σωζόταν ἀποσπασματικά, θάταν ποιητῆς ἐφάμιλλος μετὰ τὸ Σολωμό. Ἄλλ' εἶχε τὸν ἀνδρισμὸ νὰ δημοσιεύει τὰ ἔργα του κι' ὄχι νὰ φῆνει ἀποσπασμάτα ἀποσπασμάτων....

Μιλῶντας ὁ Βλάχος πρὸ κάτω γιὰ τὴν γλῶσσα τοῦ Τερτζέτη ὑποστήριξε πῶς «ἡ γλῶσσα τῶν ποιημάτων του ἦτο ἡ γνησία καὶ καθαρὰ δημοτικὴ, ἡ γλῶσσα, δηλαδὴ, τῆς δημοτικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἡ γλῶσσα τοῦ Μηλιῶνη, τοῦ Ζήκου, τοῦ Λιάκου, ἡ γλῶσσα τοῦ Διάκου, τοῦ Μπότσαρη καὶ τοῦ Κολοκοτρῶνη». Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐ-

τὸς εἶναι ὑπερβολικός. Ἡ γλῶσσα τοῦ Τερτζέτη ἦταν τεχνικὴ καὶ προσωπικώτατη, μὲ πολλὰ στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας, κάπως ἀκατέργαστη, μὰ καλλιεργημένη δημοτικὴ κι' ὄχι «γλῶσσα τῆς δημοτικῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως». Καὶ συνέχιζε ὁ Βλάχος: «Ἐγραφε γλῶσσαν δημοτικὴν ἀληθῆ, ἀνεπιτήδευτον, πτωχὴν ἴσως, ἂν θέλετε, ἀλλὰ κομψήν, χωρὶς τινὰς ἀξιώσεις ἢ ζητήσεις τετεχνημένας... Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιητοῦ ἡμῶν εἶναι πάντοτε ἢ ἀπὸ τοῦ γενικοῦ στόματος τοῦ συνόλου τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ πηγάζουσα, ἢ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐννοουμένη, ἢ ἐπὶ τῶν ὁρέων ἡμῶν ἀντηχῆσασα, ἢ ἐν τῇ δημοτικῇ ἡμῶν ποιήσει διαϊωνισθεῖσα». Στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Βλάχος ἔρριχνε πάρθιο θέλος ἐναντίον τῆς γλῶσσας τοῦ Βαλαωρίτη: «Δὲν συνέταξεν, ὡς ἄλλοι, διὰ πολλῶν κόπων καὶ σπουδῆς παντοδαπὴν ἐν σχήματι λεξιλογίου συναγωγὴν πάσης παραδόξου καὶ σπανίας δημοτικῆς λέξεων, ἀπομνημονευθεῖσης ἐδῶ ἢ ἐκεῖ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἀνρεύη ἐν αὐτῇ τοὺς γλωσσικοὺς τοῦ μαργαρίτας καὶ ἔχει συγχρόνως τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν σημειώσεσι, γεγραμμέναις... διὰ καθαρευούσης γλώσσης». Οὐσιαστικῶς ἡ κριτικὴ τοῦ Βλάχου γιὰ τὸν Τερτζέτη, καθὼς κι' οἱ προηγούμενες γιὰ τοὺς Σούτσους καὶ τὸν Καρασούτσα, ἦταν ἔμμεση καὶ βίαιη ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βαλαωρίτη καὶ τῆς Ἐπιτανησιακῆς Σχολῆς ποὺ τότε ἀρχίζε νὰ προσέχεται καὶ μελετᾶται στὴν Ἀθήνα. Ἄλλ' ὁ Βλάχος οὔτε κἂν ἀνέφερε ὀνόματα. Ἦταν ἀβρὸς καὶ συγκρατημένος στὴν ἐπίθεση καὶ μιλοῦσε πάντοτε μὲ τὸ γάντι. Στὸ πρόσωπό του ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ εἶχε βρεῖ ἕναν ἐπιδέξιο μαχητὴ κι' ἕναν κριτικὸ, ποῦχε θέσει μὲ πολλὴ θέρμη μερικὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως.

Ἄλλ' ἀπέναντι τοῦ Βλάχου ὠρθώθηκε ἕνα ἐπιβλητικὸ ἀνάστημα σκεπτομένου καὶ κριτικοῦ: Ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῖδης. Στὸν ποιητικὸ κατακλυσμὸ τῶν «Ἐθνικῶν ποιητῶν», τῶν Σούτσων, τοῦ Καρασούτσα, τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Τερτζέτη, ὁ νέος κριτικὸς ἀντέτασσε τὴν ἀρνησὶ. Βασισμένος πάνω στὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του κι' ἰδίως πάνω στὰ πρόσφατα κριτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Ἰππόλυτου Ταῖν ἔκρινε τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος θετικώτερα καὶ μὲ σύστημα. Ὑποστήριζε πῶς ὁ ποιητὴς δὲν γεννᾶται ἀλλ' εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐποχῆς του κι' ἀντανακλάει τὴν ἐποχὴ του μέσα στὸ ἔργο του. Γιὰ νὰ

γεννηθεῖ συνεπῶς ποιητὴς πρέπει νὰ ὑπάρχει περιβάλλον κατάλληλο, ἀτμόσφαιρα ποιητικὴ, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ζήσει καὶ δημιουργήσει. Συνοψίζοντας τὶς σκέψεις του ἔγραφε τὰ ἐξῆς δογματικώτατα: «Εἰς μόνὰ τὰ ἐμπειρικὰ διδάγματα περιοριζόμενοι τῆς ἱστορίας, βλέπομεν ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ ποιηταὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ κάτοπτρα πιστῶς ἀνταντακλῶντα τὰ αἰσθήματα τῶν συγχρόνων. Πλὴν τῶν ἐμφύτων τῇ ἀνθρωπότητι κοινῶν τύπων ἐκάστη φυλὴ ἔχει ἐν ἐκάστῳ αἰῶνι μυχίους τινὰς πόθους, ὀνειράτα καὶ ἐφέσεις, τὰ περιλαμβανόμενα σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα ἸΔΑΝΙΚΟΝ, οὗ ἢ ἀποτύπωσις εἶναι ἔργον τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ τεχνίτου». Καὶ συμπέρανε: «Ὁ ποιητὴς εἶναι ἀδύνατον νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ἐκ τῶν μίᾶς οἰασθήποτε περιορεύσεως ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας». Ἐξετάζοντας τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, τὴν ἔβλεπε μὲ μάτι ἀπαισιόδοξο. Δὲν ὑπῆρχε μέσα τῆς «οὔτε ἴχνος τοιαύτης ἀτμοσφαιρας». Ὁ Ρωμηὸς τῶν χρόνων τοῦ εἶχεν ἐπιδοθεῖ στὴν ἐπιδίωξιν ὑλικῆς μικροζωῆς, ἀμελῶντας τὴν καλλιέργειαν ὑψηλοτέρου ἰδανικοῦ, ἱκανοῦ νὰ ἐμπνεύσει «ποιητὴν ἕξιον τοῦ ὀνόματος»· θεωροῦσε τὴν περίοδον «μεταβατικὴν» καὶ περίμενε τὴν γέννησιν τοῦ ποιητῆ κατὰ τοὺς μεταγενέστερους χρόνους. Ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία εἶχεν «ἀπαρνηθῆ τὰ πάτρια καὶ ἀποξενωθῆ τοῦ βασανίζοντος τὰ λοιπὰ ἔθνη πνευματικοῦ σάλου». Μὲ τὶς δογματιὰς αὐτὰς προϋποθέσεις κρίνοντας τὸ δραματικὸ ἀγῶνα τοῦ 1877, ἀπέριψε καὶ τὰ δώδεκα ἔργα, ποὺ ὑποβλήθηκαν στὸ διαγωνισμὸ, διότι «οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχεν οὔτε βραβεῖου, οὔτε δάφνης, οὐδὲ κἂν μνεῖας ἕξιον». (Ροῖδου: Κρίσις δραματικοῦ διαγωνισμοῦ 1877 Περιοδ. Παρνασσός, τόμ. Α' (1877) σελ. 218—225). Ἄν τοῦ Βλάχου ἡ ἐνθουσιαστικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ ἦταν ὑπερβολικὴ, ὅμως κι' ἐκεῖνη τοῦ Ροῖδη εἶχε τὰ τρωτὰ τῆς μὲ τὴν ἀπαισιοδοξία τῆς, τὴν ἀρνησὶ καὶ τὴν μονομέρειά τῆς. Ἄλλ' ὁ Ροῖδης ἀπέβλεπε ἄλλου: Ἦθελε νὰ νοῖξει νέα συζήτηση γιὰ τὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς τέχνης στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐξετασθοῦν ἄλλη μιὰ φορὰ οἱ νεοελληνικὲς πνευματικὲς ἀξίες τῶν τελευταίων ἐκατῶ χρόνων. Καὶ τὸ κατῶρθωσε.

Ὁ Βλάχος πειράχτηκε ἀπὸ τὴν κριτικὴν τοῦ Ροῖδη. Πῶς ἡ νεώτερη Ἑλλάδα δὲν εἶχε «ποιητὰς, ἀξίους τοῦ ὀνόματος», ἀφοῦ γέννησε τοὺς Σούτσους, τὸ Ραγκαβῆ, τὸν Καρασούτσα, τὸν Τερτζέτη, ποιητὰς, ποῦ

τόσες φορές ἐγκωμίασε ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ Παρνασσοῦ καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχε δημοσιεύσει τόσες ἐργασίες; Τὸ ζήτημα ἦταν προσωπικό. Ὁ Ροῖδης εἶχε χτυπήσει στὰ καίρια ὁλόκληρο τὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Βλάχου μὲ λίγους αἰσθητικούς ἀφορισμούς. Κι' ὁ τελευταῖος ἀπάντησε στὶς ἀπόψεις τοῦ Ροῖδου μὲ μιὰ διάλεξη, πού φέρει τὸν τίτλο: «Περὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως περὶ Γεωργίου Ζαλακώστα» (Περιοδ. «Παρνασσός», τόμ. Α' (1877) σελ. 321—342. «Ἀνάλεκτα», τόμ. Β', σ. 110—140). Ἐνόμιζε, καθὼς ἔλεγε, «ἱερὸν καθήκον ν' ἀποδείξῃ, ὅτι οὔτε αὐτὸς ἐφαντασιοκόπει λαλῶν περὶ νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως, οὔτε ὑπέκλεπτε ταχυδακτυλουργῶν τὴν προσοχὴν τοῦ κοινού, οὔτε κριτικὰς μελέτας ἐπαγγελλόμενος ἠνθίζεν ἐγκωμιστικῶς τὸν λόγον, οἷον εὔνους τις ἐπιτήδειος πανηγυριστῆς καὶ ἐγκάθετος οὐδαμινοτήτων ἐπαινήτης». Μπαίνοντας στὸ θέμα ἀντέκρουσε τὴν πρώτη γνώμη τοῦ Ροῖδου «περὶ περιρρεούσης ἀτμοσφαίρας» ὑποστηρίζοντας τὴν ἀντίθετη θεωρία, πὼς «ὁ Θεὸς γενᾶ καὶ ὁ Θεὸς ἐμπνέει τοὺς ποιητάς, οὐχὶ δὲ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη κοινωνία, οὔτε ἡ ἄλλη ἄλλως καὶ ἀλλαχοῦ ἀτμόσφαιρα αὐτῆς». Ἄλλ', ἂν πλείστες ἀμφιβολίες ἔχει κανεὶς νὰ διατυπώσῃ γιὰ τὴν ἀποψη αὐτή, μ' ὅλον τοῦτο ὁ Βλάχος ἔβλεπε τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος πολὺ καθαρώτερα ἀπὸ τὸ Ροῖδου... Ἀπαντώντας στὴν δευτέρη ἰδέα τοῦ τελευταίου, πὼς δὲν ὑπῆρχε τότε στὴν Ἑλλάδα «ποιητικὴ ἀτμοσφαίρα», ἔγραφε πὼς ἡ κοινωνία τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀποτελοῦσε τὸ μέτρον τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ πὼς ἡ ὑπαιθρος περιέκλειε ἀπέραντους θησαυροὺς ποιητικῶν ἐμπνεύσεων. «Διέλθετε, κήρυττε, τὰ παρθένα δάση τῆς Ἀκαρνανίας, ἀνάβητε εἰς τὰς χιονοσκεπεῖς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ, κατέλθετε εἰς τὰ θεσσαλικὰ πεδία, ἐρωτήσατε τὰς κρημνορείας τοῦ Ταυγέτου καὶ πανταχοῦ θέλετε ἀκούσει σφύζουσιν τὴν γησίαν τοῦ Ἑλλήνος καρδίαν, πανταχοῦ θέλετε ἰδῆ σπινθηρίζοντα τὸν ὀφθαλμόν του πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος». Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἦταν σύμφωνος μὲ τὸ Βαλαωρίτη, πού τὴν ποίησίν του κατέκρινε καὶ πάλι.

Καὶ παράδειγμα ἐμπνευσμένου ποιητῆ ἔφερνε τώρα νέο: τὸ Γεώργιο Ζαλακώστα. Δὲν ἔπαυε δὲ νὰ θεωρεῖ τοὺς Σούτσους, τοὺς Ραγκαβῆδες, τὸν Καρασούτσα, τὸν Παράσχο καὶ τὸν Τερτζέτη, ὡς τοὺς κατ' ἐξοχὴν «Ἑλληνας ποιητάς, οἱ ὁποῖοι παρήγα-

γον ποιήματα τιμῶντα τὴν νεαρὰν ἡμῶν φιλολογίαν καὶ τοὺς γράφοντας αὐτά». Ἄν ανέφερε καὶ τὸ Βαλαωρίτη τόκανε ἀπὸ συγκατάβαση: Πιο κάτω θὰ βρεῖ περίστασι γιὰ νὰ τὸν χτυπήσει. Οὐσιαστικῶς ἡ διάλεξη ἐκείνη ἦταν μιὰ θερμὴ ὑπεράσπιση τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς καὶ τῆς ἰδέας πὼς ὁ ποιητῆς γεννιέται καὶ πὼς στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχε «ποιητικὴ ἀτμοσφαίρα» ἰκανὴ νὰ ἐμπνεύσει ἔργα ἀξιόλογα. Ἄν κι' ὑποστήριζε τὸ δόγμα πὼς ὁ «Θεὸς γενᾶ τὸν ποιητῆ», μ' ὅλον τοῦτον παραδεχόταν πὼς ὁ Ζαλακώστα «ἐν Ἰταλίᾳ νεανίας παιδευθεὶς καὶ πρωῒμως τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ τὴν φαντασίαν ἀρδεύσας διὰ τῶν ναμάτων τοῦ Ἰταλικοῦ Παρνασσοῦ, εἶχε ὑποστή, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὴν ἐπίδρασιν τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος κρατούσης ἐν Ἰταλίᾳ ποιήσεως»!!! Φράση πού ἐπικύρωνε ὅτι ὁ Ροῖδης ὑποστήριζε καὶ πού προκάλεσε τὸ δίκαιο σαρκασμὸ τοῦ ἀντιπάλου του!... Μιλώντας τελευταία γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Ζαλακώστα ἔρριχνε τὰ βέλη του ἐναντίον τοῦ Βαλαωρίτη: «Οὐδεὶς τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐξετίμησε κάλλιον τοῦ Ζαλακώστα τὸ ποιητικὸν κάλλος τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ οὐδεὶς ἔγραψεν αὐτὴν καθαρώτερα, γνησιώτερα. Δὲν συνηρμάθισεν, οὔτε συνεμίμησεν ὡς ἄλλοι, τὴν γλώσσαν τῆς δημοτικῆς τοῦ ποιήσεως ἐκ διαλεκτικῶν τύπων καὶ φράσεων τῶν πανταχοῦ λαλουμένων ιδιωμάτων». («Ἀνάλεκτα», τόμος Β', σ. 139). Ἀποδοκίμαζε δὲ τὴν χρῆσιν τῆς δημοτικῆς σὲ μεγάλα ποιήματα ἢ στὸν πεζὸν λόγο, συμφωνώντας μερικῶς μὲ τὴν γνώμη τοῦ Ζαλακώστα, πὼς ἡ δημοτικὴ ἦταν «μιξοβάρβαρη» καὶ πὼς πρέπει νὰ τὴ μεταχειρίζονται κάποτε οἱ νέοι μας ποιηταὶ «εἰς μικρὰς μόνον ποιήσεις, διότι ἄλλως οἱ πολὺ ἐπιγενέστεροί μας δὲν θέλουσιν εὐρεῖ οὐδὲ ἴχνος αὐτῆς!!!». Καὶ θεωροῦσε ἀτοπὴ τὴν ἰδέαν αὐτή, τὴν προτροπὴ ὅμως τοῦ Ζαλακώστα ὠνόμαζε ὀρθή.

Στὴν κριτικὴ τοῦ Βλάχου ἀπήντησε ὁ Ροῖδης μὲ τὰ ρηξικέλευθα καὶ περιώνυμα φυλλάδια, πᾶψαν ἐποχὴ στὴν ἱστορίαν τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, μὲ τὸ «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Κριτικῆς» καὶ μὲ τὸ κυριώτερον: «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως». Ἄν ὁ Ροῖδης ὠνόμασε τὰ «Σούτσεια» τοῦ Ἀσωπίου ὡς «τὸ κύκνειον ἄσμο τῆς παρ' ἡμῖν κριτικῆς», τὰ παρὰ πάνω φυλλάδια τοῦ Ροῖδου ἔρριξαν τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς θετικῆς κριτικῆς στὸν τόπον μας. Ἐδειξαν τὸ δρόμον πρὸς τὴν ἀληθινὴν ποιη-

τικὴ ἔμπνευση, κι' ἔδωκαν τὰ ὄπλα γιὰ νὰ πολεμήσει κι' ἐπιβληθεῖ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίηση στὴν φιλολογία μας. Ὁ συγγραφέας τῆς «Πάπισσας Ἰωάννας» δὲν εἶχε παρουσιασθεῖ μέχρι τότε ὡς κριτικὸς συστηματικώτερα. Τὸ πεδίου αὐτὸ κορφολογοῦσαν οἱ διάφοροι ἐπίσημοι κριτικοὶ τῶν ποιητικῶν διαγωνισμῶν, ὑποδεικνύοντας ὡς πρότυπα ποιήσεως, καθὼς εἶδαμε, τοὺς Σούτσους, τὸ Ραγκαθῆ, τὸν Καρασούτσα καὶ τελευταῖα τὸν Τερτζέτη καὶ τὸ Ζαλακώστα. Ὁ Ροῖδης στὸ πρῶτο φυλλάδιο «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Κριτικῆς», ἀνέπτυξε καὶ πάλι τὴν ἰδέα τῆς «περιρροῦς ἀτμοσφαιρας» μὲ πολλὰ παραδείγματα, ἀντλημένα ἀπὸ διακεκριμένους συγγραφεῖς. Ἐρχόμενος στὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῶν νεοελλήνων ποιητῶν, περιώριζε κάπως τὴν ἀρχικὴ του ἄρνηση. Δὲν παραδεχόταν ὁμῶς τοὺς Σούτσους ὡς ποιητὰς, οὔτε τὸν Ραγκαθῆ, ἀλλ' οὔτε καὶ κανέναν ἄλλο τῆς καθαρεύουσας ἀπὸ κείνους ποῦχεν ὑποδείξει ὁ Βλάχος. Εὐφύεστατα χαρακτηρίζοντας τοὺς παρὰ πάνω γράφει: «Τοὺς μακαρίτας Σούτσους θέλει ὁ Βλάχος ποιητὰς, οὐχὶ ὁμῶς τοιοῦτους τὸν Κορνήλιον καὶ τὸν Ρακίναν. Τὸν κ. Ραγκαθῆ συγκαταλέγει μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου μετὰ τῶν γνησίων Ἑλλήνων, τῶν ὅλως ξένων εἰς τὰ μαγγανεύματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὸν δὲ παροιμιώδη καταστάντα ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν τοῦ ὕφους ἐγκράτειαν Λεοπάρδην συγκατηγορεῖ μετὰ τοῦ Μαντζόνι ὡς διδάξαντα τὸν Ζαλακώσταν τὴν στομφολογίαν. Τοιαύτην θραῦσιν δὲν ἤθελε κατορθώσῃ οὔτε ὁ κ. Ἀφεντούλης ὁμιλῶν περὶ Δάντου, οὔτε σεισμὸς ἐντὸς ἐργοστασίου ὑαλικῶν». Ἀπέναντι τῶν ποιητῶν τοῦ Βλάχου ὁ Ροῖδης ἀντέτασσε τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια καὶ τὸ Σολωμό. Ἡ ὑπόδειξις αὐτὴ ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν τότε νεοελληνικὴ διανόησις κι' ἀπὸ τότε χρονολογίεται τὸ ἔμβλημα τῶν δημοτικιστῶν: Ἐπιστροφή στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ τὸ Σολωμό.

Συγχρόνως δημοσίευε καὶ τὴν ἄλλη κριτικὴ του διάλεξις «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως», τὴ γλαφυρώτατη καὶ πολεμικώτατη αὐτὴ μελέτη, ποῦ γκρέμισε κυριολεκτικῶς τὰ εἰδῶλα τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς κι' ἀπάνω τοὺς ἔστησε τὰ ἀγάλματα τῶν ἀληθινῶν ποιητῶν τοῦ τόπου: Τοῦ μεγάλου Βηλαρᾶ, τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη. Ἐχοντας τὴ γνώμη πὼς κάθε κριτικὴ «πρέπει νὰ στηρίζεται εἰς γενικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ ἀποτελεῖ μικρογραφία»

καλλίλογος», ἀνέλυε τὴ νεοελληνικὴ ποιητικὴ παραγωγή, βασισμένος πάντως ἐνδοξοῦντα δεδομένα τοῦ περιβάλλοντος, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τοῦ Ταῖν, καὶ στὴν ἰδέα τῆς ζωντανῆς γλῶσσας. Ἐγραψε ἓνα ἐξαισιοδοκίμιον αἰσθητικῆς, ὅπου ἡ κριτικὴ ὀξύτητα, ἡ διαύγεια, τὸ πνεῦμα, ἡ πολεμικὴ, ἡ εἰρωνεία κι' ἡ σοφία ἔδωσαν τὰ χέρια καὶ συνεργάσθηκαν γιὰ νὰ ρθοῦν στὴν ἐπιφάνεια ἀξίως, ποῦ ἡ σχολαστικὴ ἠλιθιότης τῶν καθαρευουσιάνων κι' ὁ ἀπαίσιος λογιστικισμὸς τῆς Ἀθήνας εἶχαν θάψει γιὰ καιρὸ. Ἄλλ' ἡ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ ταφεῖ. Μιὰ μέρα ξαναπαίρνει τὰ δίκαιά της κι' ἀναφαίνεται πρὸς τὸ φῶς. Κι' ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἰδέες του, αὐτὲς θὰ προκαλοῦν πάντοτε συζήτησις ὄχι μονάχα στὸν τόπον μας, μὰ καὶ σ' ὅλοκληρον τὸν κόσμον. Ἀποτελοῦν τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς Τέχνης: ἂν ὁ ποιητὴς γεννιέται ἢ ἂν ὁ ποιητὴς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιβάλλοντος. Ρεαλιστῆς, ὅσο καὶ μεταφυσικὸς θὰ ὑπάρχουν στὴν περιοχὴ τῆς Τέχνης καὶ θὰ διαπληκτίζονται πάντοτε. Κι' αὐτὸς ὁ Ροῖδης φαίνεται πὼς τελευταῖα εἶχεν ἀποβάλλει τὸν ἀπόλυτον δογματισμὸν τῆς θεωρίας του, δεχόμενος πὼς ὁ ποιητὴς ἔρχεται στὸν κόσμον, κλείνοντας μέσα του τὸ σπέρμα, ποῦ κατόπιν ἀναπτύσσεται μέσα σὲ κατάλληλη κοινωνικὴ ἀτμοσφαῖρα (Ροῖδου Ἔργα, τόμ. Γ', σελ. 57), γνώμη ποῦ διατύπωσε κι' ὁ Βαλαωρίτης. «Εἶναι ἀναντίρρητον, ἔγραφε, παρεμβαίνοντας στὴ συζήτησις Βλάχου—Ροῖδης, ὅτι ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον πρέπει νὰ εἶνε πλασμένος ἐκ φύσεως τοιοῦτος, ἀλλὰ πρέπει νὰ ζῆ καὶ ἐν μέσω ἀτμοσφαιρας δυναμένης ν' ἀφυπνίσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὸν σπέρμα, ὃν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὅστις μένων ἀκαλλιέργητος ἢ θὰ ἀπέβαιεν ἐντελῶς στειρὸς ἢ θ' ἀπέδιδε καρποὺς προωρισμένους εἰς ἀφευκτον καὶ ταχεῖαν σῆψιν» (Βίος καὶ Ἔργα, τόμ. Α', σελ. 219).

Ἄλλ' ἀφήνοντας τὶς γνώμες αὐτὲς, ποῦ πάντοτε θὰ δίνουν λαβὴν σὲ συζητήσεις καὶ φθάνοντας στὶς σκέψεις τοῦ Ροῖδης γιὰ τὴν σύγχρονη νεοελληνικὴ ποίηση, βλέπουμε τὴ φωτεινὴ ματιὰ του νὰ πέφτει στὰ πράγματα καὶ νὰ χύνει ἀπλετο φῶς, ἐκεῖ ποῦ προηγουμένως βασίλευε βαθὺ σκοτάδι: Μιὰ γλῶσσα ὑπῆρχε ἰσοπονητικὴ, ἡ ζωντανή, ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ποιητὲς ἀξιοὶ τοῦ ὀνόματος δὲν ἦσαν ἐκεῖνοι, ποῦ νόμιζε ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή, μὰ οἱ ποιητὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθινῆς ἔμπνευσεως, οἱ δημοτικιστῆς. Μιλώντας γιὰ τὰ ποιητικὰ ἰνδάλμα-

τα τοῦ Βλάχου τὰ κατέρριπτε μ' εὐκολία, χτυπώντας τα μ' ἓνα, μὰ θανάσιμο χαρακτηρισμό. Γιὰ τὸν Παναγιώτη Σούτσο συμφωνοῦσε μὲ τὴ γνώμη τοῦ Ἀσωπίου, ποῦ χεν ἀναλύσει λεπτομερέστατα ὁλόκληρο τὸ ἔργο του. «Ἐν ἀκριβεστέρα ὅπως οὖν ἐξετόσει ὀλίγοι στίχοι του ἤθελον κριθῆ οἱ ὅλως δόκιμοι καὶ ὡς εὔρημα ἀναφέρει τέσσαρας μεταξὺ χιλίων». Γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο καὶ τὸ Ζαλακώστα ὁ Ροΐδης γράφει τὰ ἐξῆς: «Δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ὀρνηθῶμεν ποιητικὴν τινα ἀξίαν εἰς ἐκεῖνοι τὰς πρώτας σατύρας καὶ τούτου τὰς μιμήσεις τῆς δημώδους Μούσης... Δυστυχῶς ὁ μὲν Σούτσο ἐποίησε τὴν «Τουρκομάχον», ὁ δὲ Ζαλακώστας τὰς δημοτικὰς του δάφνας ἐρούπανε διὰ καθαρευόντων ποιημάτων, πέμψας εἰς ποιητικούς διαγωνισμοὺς συμφυρμάτα εὐήχων λέξεων, ἄνευ ἐννοίας πολλάκις τῆς παραμικρᾶς. Ὁ Ζαλακώστας ἦτο ἀληθῶς ἀριστοτέχνης τοῦ μέτρου. Τοῦτο ὅμως δὲν δικαιολογεῖ τὴν μεταβολὴν τῆς ποιήσεως εἰς ἀπλὴν τυμπανοκρουσίαν» (σελ. 29). Γιὰ τὸν Τερτζέτη καὶ τὸν Ραγκαβῆ δὲν ἐκφράζεται τίποτε. Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους δύο ποιητὲς ἀναγνωρίζει τὸν δημοτικιστὴν κί' ὄχι τὸν καθαρολόγον Ἀχιλλέα Παράσχο καὶ τὸ Βαλαωρίτη. Γιὰ τὸν Παράσχο δὲν μιλάει συγκεκριμένα κί' οὔτε ἀναφέρει ἓνα στίχο του. Ὅμως στὸ Βαλαωρίτη ἀφιέρωσε τὸ κυριώτερον μέρος τῆς μελέτης του (σελ. 31 — 37). Νομίζει κανεὶς πῶς τὸ «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως» μελέτημα γράφηκε γιὰ τὸ Λευκαδίτη θάρδο. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπικρίσεις τοῦ Διθυράμβου στὸν Πατριάρχην καὶ τὴν πολεμικὴν τοῦ Πολυλά, τοῦ Βερναρδάκη, τοῦ Βλάχου καὶ τῶν ἄλλων, ὁ Βαλαωρίτης ἔπαιρνε τὴ θέσιν του μετὰ στὴ νεώτερη φιλολογία μας. Κί' ἐπέκρινε ὁ Ροΐδης τὴν ἀπιθανότητες καὶ τὸ ρωμαντισμὸ τῆς «Φροσύνης», ὅμως ἀναγνώριζε «τὴν ἀκμαίαν ἔμπνευσιν, τὸν ἀσιατικὸν πλοῦτον τῆς φαντασίας καὶ τὴν γοργότητα τοῦ καταρράκτου τῶν μεταφορῶν... Ἄνευ τινὸς ὑπερβολῆς λέγομεν ὅτι ἐλάχιστοι ποιηταὶ κέκτονται πλουσιώτερον τοῦ Βαλαωρίτου ταμείον παρομοιώσεων καὶ εἰκόνων». Γιὰ τὴν οὐσίαν τῆς ποιήσεως τοῦ Βαλαωρίτη ὁ Ροΐδης εἶχεν ἐνδοιασμούς. Τὸ ἰδανικὸν του δὲν ἦταν ζωντανό, ἀφοῦ σύγχρονον ἰδανικὸν δὲν ὑπῆρχε «Οὔτω λοιπόν, μὴ ὑπάρχοντος σήμερον παρ' ἡμῖν ζῶντος ἰδανικοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἐκθάψῃ τὸ κλέφτικον, νὰ ταριχεύσῃ τὸ λείψανον διὰ ρωμαντικῶν ἀρωμάτων καὶ νὰ στολίσῃ αὐτὸ διὰ ποικί-

λων πετραδίων. Τὰ ἀρώματα εἶναι γλυκύτερα καὶ τὰ πετράδια ἀκτινοβόλα. Τὸ κλέφτικον ὅμως ἰδανικόν, τὸ ζῶν κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐμπνεύσεως ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ποιητῶν, δὲν ζῆ πλεον ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Ἑλλήνων». (σελ. 35).

Ἡ κριτικὴ τοῦ Ροΐδης ἐπέβαλεν ὀριστικὰ τὸ Βαλαωρίτη, ὄχι μόνον στὴ συνείδησιν τοῦ ἔθνους, ποῦ προὔπηρχε, μὰ καὶ στὴ συνείδησιν τῶν μορφωμένων, ποῦ χαν ἀκόμη ἐνδοιασμούς γιὰ τὸ τραγοῦδι τοῦ Λευκαδίτη. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησις, ἡ δημοτικὴ παράδοσις γενικώτερα, ποῦ τόσο περιφρονοῦσαν στὴν Ἀθήναν, ἔγινε ἀντικείμενον μελέτης τῶν νεώτερων, ποῦ σπώντας τὰ ἔσχατα τοῦ παρελθόντος, δόθηκαν στὴ Ζωὴ καὶ τῇ γύρω πραγματικότητι, ἀφήνοντας τοὺς νεκροὺς «θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς». Ἡ προτροπὴ τοῦ Ροΐδης: Ἐπιστροφὴ στὸ δημοτικὸν τραγοῦδι καὶ στὸ Σολωμό, καθὼς κί' ἡ μελέτη τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ καὶ τῶν κυριωτέρων ποιητῶν τῆς κοινῆς, τοῦ Βηλαρά, τοῦ Χριστόπουλου κί' ἰδίως τοῦ Βαλαωρίτη ἄρχισε μὲ φανατισμὸ νὰ πραγματοποιεῖται. Ἰδίως οἱ νέοι πῆραν ὡς σάλπισμα ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τὴν γνώμην τοῦ Ροΐδης, κηρύσσοντας τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν παλαιῶν εἰδῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Καὶ δυνατὸν οἱ ἀρχεὶς τοῦ Ροΐδης γιὰ τὴν Τέχνην νὰ προκάλεσαν νέα συζήτησις ἀνάμεσα Βλάχου — Ροΐδης καὶ νὰ διατυπώθηκαν καὶ πάλιν ἀντιρρήσεις γιὰ τὸ δογματισμὸν τους, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς Τέχνης θὰ παραμένει πάντοτε πρόβλημα. Ἡ σφοδρὰ ἀπάντησις τοῦ Βλάχου: «Ὁ νέος Κριτικὸς» ὅπου μὲ ἀπέραντη καὶ πάλιν σοφία, ὑποστήριξε τὸ δόγμα ὁ ποιητῆς γεννιέται, καθὼς κί' ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Ροΐδης: «Τὰ Κείμενα», οἱ παρατηρήσεις τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου, τοῦ κατόπιν Ζαν Μορεάς, κί' ἡ κριτικὴ τοῦ Ραγκαβῆ γύρω στὴν περίφημη διάλεξιν «Περὶ Συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως», δὲν ἔλυσαν τὰλυτοζήτημα, ἂν ὁ ποιητῆς γεννιέται ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιβάλλοντος. Ὅμως οἱ ἀπόψεις τοῦ Ροΐδης γιὰ τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν οἱ ἀξίεις ποῦ πρῶτος ἐκεῖνος ὑπεστήριξε στὴν Ἀθήναν, τὸ κήρυγμά του γιὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς ἀληθινούς ἐργάτες τοῦ στίχου ἐπεκράτησαν τότε ἀπόλυτα. Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ εἶχε κλονισθῆ. Ἡ συζήτησις γύρω στὴν νεοελληνικὴν ποίησιν ἀπέδειξε πῶς οἱ Ἑπτανήσιον κί' ὁ Βηλαρᾶς ἦσαν πραγματικοὶ ποιητῆς κί' ὄχι οἱ στιχοπλόκοι τῆς Ἀθήνας. Ἡ ἔθνικὴ παράδοσις τοῦ στίχου ξανάβρισκε τὴ

δρόμο τῆς πρὸς τὰ μπρός. Αὐτὸς ὁ κορυφαῖος τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ὡμολόγησε πὼς ἂν «ἐκ τῆς κριτικῆς καταγίδος τοῦ Ροῖδη ἐπιπλέωσι ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης κι' ὁ Βηλαρᾶς, θὰ ἤρκουν γιὰ νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν ἐοβέσθη ἐξ ὀλοκλήρου ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀκτὶς ποιήσεως». Εἰδικῶς μάλιστα ἔπερνε τὸ μέρος τοῦ Βαλαωρίτη ἀποδεικνύοντας τὶς γνώμες τοῦ Ροῖδη ὡς ἀντιφατικὰς κι' ἀμφίβολες σχετικὰ μὲ τὸν ποιητὴ τοῦ «Διάκου» (Α. Ρ. Ραγκαβῆ: Περὶ τῶν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως γραφέντων ὑπὸ Ροῖδου — 1877).

Ἡ συζήτηση ἔδωκεν ἀφορμὴν, ὥστε κι' αὐτὸς ὁ Βαλαωρίτης, πού μονάζε, ἀποτραβηγμένος στὴ Λευκάδα, νὰ γράφει στὸ Ροῖδη καὶ νὰ τὸν συγχαρεῖ γιὰ τὴ στάση του ἄπεναντι τῶν ποιητῶν τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Λογιωτατισμοῦ. Χωρὶς νὰ συμφωνεῖ μαζί του σὲ πολλὰ ζητήματα, ὅμως ἐπεδοκίμαζε τὶς γνώμες του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση. Ὁ Βαλαωρίτης εὐρύνοντας τὴ συζήτηση ἐκμυστηρεύονταν στὸ Ροῖδη τὶς πιὸ ἐνδόμυχες σκέψεις του, γιὰ τὰ νεοελληνικὰ πράγματα. Οἱ σκέψεις αὐτὲς τοῦ Λευκαδίτη βάρδου ἔχουν μεγάλο ἐνδιαφέρον. Προέρχονται ἀπὸ ἄνθρωπο, ποῦζησε τὰ τριάντα φιλολογικὰ καὶ πολιτικὰ χρόνια τῆς Ἑλλάδος, ὅσο πολὺ λίγοι καὶ πού γνώριζε τὴ δημοτικὴ παράδοση, ὅσο κανεὶς ἄλλος σύγχρονος. Οἱ ἐπιστολές, ὅπου περιέχονται οἱ γνώμες του μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν σὰν ἡ φιλολογικὴ κι' ἐθνικὴ διαθήκη τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὅπως «ὁ Λογιώτατος Ταξιδιάτης» τοῦ Βηλαρᾶ, ὅπως κι' ὁ «Διάλογος» τοῦ Σολωμοῦ, ἔτσι κι' οἱ ἐπιστολές αὐτὲς εἶναι ἡρωϊκὰ σαλπίσματα πρὸς τὴν ἀναγέννηση τῆς ἐθνότητος, πρόσκλησις πρὸς νέα ἰδανικὰ, ἐξαίσιοι χαιρετισμοὶ πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ ποιητὴς πολλὰς φορὲς ξεσπάει σὲ βρυχηθμούς, σὲ βιαιότητες, σὲ ὕβρεις. Ἀλλὰ πὼς ἀλλοιῶτικα μποροῦσε νὰ ἐκφρασθεῖ ἕνας ἀναγεννητὴς, ποῦδλεπε τὸ βάρβαρο, ὅπου φερόταν ἡ νέα γενεά; Χωρὶς φανατισμό, χωρὶς πόλεμο, χωρὶς μάχη, μποροῦσε «νὰ ἐκπορθήσῃ» κανεὶς τὴν Ἀθήνα, ὅπου βασιλευε ὁ σκληρότερος Λογιωτατισμός, πού σκότωνε καὶ πνεῦμα κι' αἶσθημα καὶ ζωὴ καὶ γλῶσσα; Ἡ μακροχρόνια ἀγανάκτηση καὶ περιφρόνηση ποῦ τρεφε ἑναντίον τοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς Ἀθήνας ἐπὶ τέλους ξέσπασε κι' ὁ Βαλαωρίτης φάνηκε καὶ πάλι ὁ πολεμιστὴς, μὲ τὴν ἀρματωλικὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἀκλόνητη πίστη

πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ πραγματικῶς μίλησε σὰν προφήτης γιὰ τὰ πεπρωμένα τῆς γλώσσας καὶ τῆς ποιήσεως καὶ γενικώτερα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς φυλῆς του.

Κι' ὅσον ἀφορᾷ τὴ γνώμη τοῦ Ροῖδη πὼς ὁ ποιητὴς εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ περιβάλλοντος, ὁ Βαλαωρίτης δὲν τὴν ἀποδεχόταν ἀπόλυτα διατυπώνοντας πολὺ ὀρθότερη γνώμη, πού συμβίβαζε κάπως τὰ πράγματα ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους: «Εἶναι βέβαιον, εἶναι ἀναντίρρητον, ἔγραφε, ὅτι ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον πρέπει νὰ εἶναι πλασμένος ἐκ φύσεως τοιοῦτος, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ ζῆ καὶ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιρας δυναμένης νὰ ἀφυπνίσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὸν σπόρον, ὃν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὅστις μένων ἀκαλλιέργητος ἢ θὰ ἀπέβαινε ἐντελῶς στείρος ἢ θὰ ἔδιδε καρποὺς προωρισμένους εἰς ἀφευκτον καὶ ταχεῖαν σῆψιν». Ἀπορρίπτοντας ὅμως τὴ γνώμη πὼς ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα δὲν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα, συμφωνοῦσε μὲ τὸ Βλάχο ἐξαίροντας τὴ ζωὴ τῆς ὑπαίθρου πού διατήρησε τὴ δημοτικὴ παράδοση: «Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἀτμόσφαιρα ποιητικὴ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σπόρου τοῦ ποιητικοῦ, ἀλλὰ δὲν παραδέχομαι, ὅτι τοιαύτη δὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ τὰ μὲν πάτρια ἦθη ἀπηνήθημεν, τοῦ δὲ διανοητικοῦ βίου τῶν Ἐθνῶν τῆς Δύσεως εἰσέτι δὲν μετέχομεν, οὐδὲ τὴν ἐμπνέουσιν τοὺς ἐσπερίους ποιητὰς νόσοι τοῦ αἰῶνος νοσοῦμεν.»—«Ὁχι—Ἄν ὑπάρχει τι τὸ ὁποῖον ἐσκότωσε τὴν πρὸς τὴν ποίησιν ἔμφυτον ὄρμην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν, δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀρμοδίας ἀτμοσφαιρας πρὸς περιβάψιν καὶ ἀνατροφήν τῆς αὐτοφυοῦς διαθέσεως, ὄχι, ὄχι, ὄχι, ἀλλ' ὁ Λογιωτατισμός. Αὐτὸς ἔπνιξε τὰ ἔμβρυα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῶν μητέρων καὶ ἀπερρόφησε πᾶσαν ἰκμάδα καὶ πᾶσαν ζωτικότητα... Αὐτὸς κατέφαγε τοὺς ὠραίους ποιητικοὺς χρόνους τοῦ Ζαλακώστα καὶ τοῦ Παράσχου καὶ τοῦ Τανταλίδου καὶ πολλῶν ἄλλων οἵτινες θεβαίως θὰ ἦσαν σήμερον τὸ κόσμημα καὶ ἀγλάισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ, ἂν περιφρονοῦντες τῶν γραμματικῶν τὰς μικρὰς ἀξιώσεις ἐπεδίδοντο εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ δημοτικοῦ πλοῦτου καὶ περιέβαλλον τὰς ἰδέας διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ζῶντος Ἑλληνισμοῦ, ἀντὶ τῶν σαβάνων κόσμου παλαιοῦ, σαρακοφαγωμένου, καταρρέοντος. Ἡ τυραννία αὕτη τοῦ Λογιωτατισμοῦ ἔπνιξε τὴν ποίησιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐχρειάσθη μεγάλη ἐπιμονὴ καὶ μεγαλυτέρη ὑπομονὴ μέχρις οὗ ἴδη τις τὴν Σύγκλητον

τοῦ Ἐθνικοῦ Πανδιδακτηρίου προσκαλοῦσαν ἕνα κεκηρυγμένον ἀντάρτην, ἕνα ἀδιόρθωτον καὶ χωριάτην ποιητὴν, ἐμὲ, νὰ τοῦ ἀναθέσῃ καὶ τοῦ ἐμπιστευθῇ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου».

Μπαίνοντας εἰδικώτερα, στὸ κύριο θέμα τῆς «ποιητικῆς ἀτμοσφαιράς» διαφωνοῦσε ριζικὰ μὲ τὸ Ροῖδη: «Ἄν ἐξαιρέσης ἔγραφε τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος, δὲν μετεβλήθη οὐσιωδῶς ὁ βίος τοῦ ἔθνους. Δὲν ὑπάρχουν βέβαια ἀρματοῦλοι καὶ κλέφτες, ἀλλὰ ζῆ ἀκόμη ἡ γενεά, ἣτις ἀμέσως τοὺς διεδέχθη καὶ φέρει νωπὰς, ζωηροτάτας τὰς ἐντυπώσεις τοῦ παρελθόντος. Ἡ Εὐρυτανία, ὁ Βάλτος, τὸ Ξηρόμερον, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Αἰτωλία, ἡ Δωρὶς καὶ ἐκ τῶν δουλωμένων ἐπαρχιῶν ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία δὲν μετέβαλον πολὺ οὔτε τὰ ἔθνη οὔτε τὰ ἔθιμα... Δὲν παύουν ὀνειρευόμεναι τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους ἐθεωρεῖτο φοβερὸν δυστύχημα ν' ἀποθάνῃ τις ἐπὶ τῆς κλίνης του. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἠσθάνθη αὐτὸς ἐγώ, ὅτε νέος ὢν πολλὰς κατέτριψα ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ἀναστρεφόμενος μετὰ τῶν ὀρεσιβίων κατοίκων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξετάζων τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς των καὶ τὰς ὁρμὰς τῆς καρδίας των. Ἐχω πλήρη πεποίθησιν ὅτι ἡ φύσις ἡ ἐλληνικὴ, ἡ ἐλπὶς περὶ προσεχοῦς καὶ πλήρους τοῦ Γένους ἀποκαταστάσεως, ὁ ἄσβεστος πόθος μιᾶς ὀριστικῆς μετὰ τοῦ προγονικοῦ ἐχθροῦ μας συγκρούσεως καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου ὁ ἐπελθὼν θάνατος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, παρασκευάζουν ὁλονὲν ποιητὰς καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι σήμερον δὲν ὑπάρχουν τοιοῦτοι». Ἐρχόμενος στὸ ζήτημα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἀναγνώριζε πῶς ὕστερα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐπικράτησίν της: «Ἡ δημοτικὴ ποίησις δὲν φοβεῖται πλέον διωγμοὺς καὶ ὕβρεις. Ἐκάθισε τροπαιοῦχος καὶ νικηφόρος ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ ἐκηρύχθη βασίλισσα καὶ κυρία. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπουλωθῶσιν αἱ μαστιγώσεις τῶν ἀγνοδικῶν, πρὶν ἢ λησμονηθῶσιν τὰ ἀναθέματα ὅσα ἐξετοξεύθησαν καθ' ἡμῶν τῶν χυδαϊστῶν, τῶν προδοτῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν φωτοσβεστῶν, ἀπαιτεῖται καιρὸς καὶ μόλις παρέλθῃ. ὦ! τότε θὰ ἴδῃς εὐθὺς βλασταίνοντα ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους εὐωδέστατα καὶ ποικίλα ἄνθη τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως». Γιωματός πεποίθησις γιὰ τὸ μέλλον ὀραματιζόταν τὴν πρόοδο τῆς δημοτικῆς ὕστερα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια. «Τοῦ κάκου κοπιῶσι καὶ βασανίζονται ὅσο

κατακόπτουν καὶ ποδοπατοῦν τὴν δημόδη γλῶσσαν τόσο ἐκείνη θὰ θρασομανᾷ καὶ θὰ ἀνδρειεύεται... Φαντάσου τί θὰ εἶναι μετὰ παρέλευσιν μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὅταν μὴ ὑπάρχοντος τοῦ Λογιωτατισμοῦ ὅλοι θ' ἀσχολοῦνται εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τὸν πλουτισμὸν της». Καὶ τελείωνε μὲ τὴν μεστὴν φράση: «Ἔθνος ἄνευ ἐθνικῆς ποιήσεως δὲν ἀναγεννᾶται. Θὰ ἦτο δὲ θέαμα ὅλως ἔκτακτον ἂν προώρισται νὰ εἴμεθα ἡμεῖς ἡ πρώτη ἐξαιρέσις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος. Ἀνάγκη λοιπὸν ἄφευκτος νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ προαχθῇ παρ' ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις, ἣτις μόνη δύναται νὰ εἶναι καὶ ἐθνικὴ». Περίμενε τὴν πολιτικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση τῆς τέχνης καὶ τὸ θάψιμο τοῦ Λογιωτατισμοῦ.

Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Βαλαωρίτη ὑπῆρξαν προφητικά. Ὁ θάνατος τοῦ Λογιωτατισμοῦ στὴν ποίηση εἶχε σημάνει. Αὐτὸς ὁ Ροῖδης θεωροῦσε τὸ 1877 ὡς τὸ τέλος τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως. Θεωροῦσε τὸ ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ, τὸν Ἰουλιανὸν Παρθιάτη πού δημοσιεύτηκε τότε «ὡς τὸ κύκνειον ἄσμα τοῦ ἐκπνέοντος Λογιωτατισμοῦ». Καὶ πραγματικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ τούτη κυφοροῦνται καὶ μορφώνονται οἱ μεγάλοι ἀναγεννητῆς, πού θὰ δόσουν τὴν κατεύθυνση, πού ταίριαζε στὴν τέχνη, πού θ' ἀνασυνδέσουν καὶ θὰ συνεχίσουν τὴ δημοτικὴ παράδοση, πού θὰ συνθέσουν ἔργα προωρισμένα νὰ βαρύνουν πάνω στὴν φιλολογικὴ συνείδηση τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους: Ὁ Παλαμᾶς, ὁ Δροσίνης, ὁ Πάλλης, ὁ Ἐφταλιώτης, ὁ Φωτιάδης, ὁ Κονεμένος, πού τὸ περίφημα φυλλάδιό του «Περὶ Γλώσσας» (1873) καὶ «Πάλαι περὶ Γλώσσας» (1875) ἐνίσχυσαν τόσο τὸν ἀγῶνα κι' ἐπηρέασαν δραστηρικὰ τὴ σκέψη τοῦ Ψυχάρη. Κι' ὁ πραγματικὸς ἥρωας αὐτῆς τῆς ἐπάνοδου στὴ ζωὴ καὶ στὴ δημοτικὴ παράδοση ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού τύπωσε τὰ «Στιχουργήματα» (1847) μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ «Διάκου» (1867) κι' ἀκόμη μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ «Φωτεινοῦ» (1878) ἐπὶ τριάντα χρόνια στάθηκε στὶς ἐπάλλξεις τοῦ δημοτικισμοῦ παλεύοντας, ἀγωνιζόμενος καὶ δημιουργώντας ἀδιάκοπα. Ἡ κοινωνικὴ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Βαλαωρίτη ἀπὸ ἀναγεννητικὴ ἀποψη ὑπῆρξε τεράστια στὴν ἐποχὴ τῆς καὶ μονάχα ὁ ἱστορικὸς μπορεῖ νὰ τὴν ἀναμετρήσει καὶ τὴν ἐκτιμήσει, ὅπως πρέπει. Ὁ μέγας Βηλαρᾶς, Χρηστόπουλος, αὐτὸς ὁ Σολωμός, εἶχαν λησμονηθεῖ. Κανεὶς δὲν τοὺς διύβαζε στὴν Ἀθήνα, στὴν Πόλη, στὸ κέν-

τρον αὐτὸ τοῦ συντηρητισμοῦ ἢ στ' ἄλλα σημεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐπτάνησο. Ἄλλ' ἦρθε ὁ Βαλαωρίτης συνεχιστὴς τῆς δημοτικῆς παραδόσεως, κρατώντας ψηλὰ τὴ σημαία, γιὰ νὰ διατηρήσῃ ἀκμαία αὐτὴ τὴν παράδοση καὶ τὴν παραδόσει στὰ χέρια τῶν μεταγενεστέρων ἀμόλυπτη. Ἄν ὁ Ροῖδης τὸ 1877 φώναζε —χωρὶς νὰ τὸ πιστεύει— ἐπιστροφή στὸ Βηλαρά, στὸ Σολωμὸ καὶ στὸ Χρηστόπουλο, ὁ Βαλαωρίτης τὴν ἐπάνοδο αὐτὴ τὴν εἶχε πραγματοποιήσει μέσα στὸ γιγάντιο ἔργο του. Εἶχε συνεχίσει τὴ μεγάλη δημοτικὴ παράδοση στὴν ποίηση, τὴν ἐποχὴ, ποὺ τὴν εἶχαν ἄλλοι λησμονήσει.

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

Τὸ 1877 κλείνει ἡ ἔρευνα, ἡ συζήτηση κι' ὁ ἀγὼνας γύρω στὸ ζήτημα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ποὺ ἡ κριτικὴ τῶν κορυφαίων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τόσο διεφώτισε ἀπὸ κάθε πλευρὰ. Ὁ Ροῖδης φάνηκε γιὰ μιὰ στιγμή πὼς νίκησε καὶ πὼς οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν ποίηση ἦσαν πειστικώτερες ἀπὸ κείνες τοῦ Βλάχου. Ἄλλ' ἔχει ἔτσι τὸ πρᾶμα; Σήμερα μποροῦμε νὰ κρίνουμε, κάπως ἀντικειμενικώτερα, τὶς τότε διατυπωθεῖσες ιδέες καὶ νὰ τοποθετήσουμε τοὺς ἀντιπάλους στὸ βᾶθρο ποὺ τοὺς ἀξίζει καὶ μάλιστα τὸν Ἄγγελο Βλάχο, ὡς ἐξεταστὴ καὶ κριτικὸ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἀναμφιδόλω ὁ Βλάχος εἶναι ἓνας παρεξηγημένος, ποὺ μέχρι σήμερα δὲν ἐξετάστηκε, καθὼς ἔπρεπε. Ἀναμφισβήτητα ἡ κριτικὴ τοῦ Ροῖδου τὸν ἔβλαψε. Ἀλλὰ σήμερα, ποὺ ἔχουμε τὴν προοπτικὴ τοῦ χρόνου καὶ τὴν πείρα ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς παραδόσεως, στὴ λογοτεχνία τουλάχιστο, μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἀσφαλέστερα. Ὅ,τι χῶριζε τὸ Ροῖδου ἀπὸ τὸ Βλάχο στέκεται σὲ τοῦτο: Ὁ πρῶτος ἦταν ἓνας πολὺ συγχρονισμένος, ποὺ ζητούσε νὰ κυκλοφορήσῃ, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο, εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα στὸν τόπο μας. Ὁ Ροῖδης ἦταν πολὺ εὐρωπαϊκός, πολὺ πολιτισμένος, πολὺ αἰσθητικὰ καταρτισμένος. Ὁ Βλάχος ἐπεδίωκε μιὰν ἐκκλιση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀξιών, μὲ σεβασμὸ στὴν παράδοση. Κακῶς νομίζεται πὼς ὁ Βλάχος ὑπῆρξεν ἀντιδραστικὸς καὶ συντηρητικὸς «καθαρευουσιάνος» ὅπως τὸν παράστησε ὁ Ροῖδης. Ὁ κριτικὸς ποὺ πρῶτος μίλησε γιὰ τὸ δημοτικιστὴ Τερτζέτη, (1874) τὴν ἐποχὴ ποὺ κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ προφέρει τὴ λέξη δημοτικιστῆς,

ἡ αἰσθητικὴ ποὺ ἀνέλυσε μὲ τόσο θαυμασμὸ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ζαλακώστα (1877), ὁ ποιητὴς, ποὺ μετέφρασε πρῶτος Σολωμὸ στὰ γαλλικὰ (Λυρικὰ Ποιήματα, σελ. 298—300) κι' ἐξεθείασε τὶς κοινωνικὲς σάτυρες τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὶς γραμμένες στὴ δημοτικὴ (1877) ἦταν δυνατό νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἀντιδραστικὸς, συντηρητικὸς καὶ μισονεϊστής; Ὁ ἴδιος δὲν μᾶς ἔδωσε τὴν κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου τῆς Γεωργίας Σάνδη (1877) καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐξέταση τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ζολᾶ; (1879).

Ἄλλὰ καὶ στὴν ἔριδα γιὰ τὴν ποίηση τὸ μέλλον ἔδειξε πὼς ὁ Βλάχος εἶχε περισσότερο δίκαιο κι' ἡ θεωρία του ἦταν πιὸ προσαρμοσμένη στὶς σύγχρονες ἀπόψεις τῆς ἐπιστήμης τῆς τέχνης. Ὁ Ροῖδης ἔβλεπε σὰν ἓνας ἐπιστήμονας τὴν ποίηση. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ταιν καὶ πολλῶν ἄλλων φυσιοκρατῶν, ὑποστήριζε πὼς ὁ ποιητὴς εἶνε γέννημα τοῦ περιβάλλοντος, ἐνῶ ὁ Βλάχος παραδεχόταν πὼς ὁ ποιητὴς γεννιέται καὶ πὼς γιὰ τὴν ἐκκόλαψη ἐνὸς μεγάλου δημιουργοῦ δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖον ἓνα γόνιμο κοινωνικὸ περιβάλλον ἐντυπώσεων, αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων. Κι' οἱ δύο ὑπῆρξαν πολὺ δογματικοί, ἂν κι' ὁ Βλάχος στὸ Ὀμηρικὸ Ζήτημα εἶχε διατυπώσει ὀρθότερες ἀπόψεις, καθὼς εἶδαμε. Καὶ μέχρι σήμερα ἡ ἐπιστὴμη τῆς αἰσθητικῆς δὲν κατάρθωσε νὰ ἐξιχνιάσῃ ἂν τὸ περιβάλλον παίζει πρωτεύοντα ρόλο στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς μεγάλου πνεύματος. Γενικῶς ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ποὺ δέχεται πὼς ἡ μεγάλη προσωπικότητα εἶναι ἀκόμη γιὰ τὴν ἐπιστὴμη «ἓνα ἀνεξήγητο, ὑποσυνείδητο», γνώμη ποὺ περισσότερο συμφωνεῖ μὲ τὴ θέση τοῦ Βλάχου, ποὺ ὑποστήριξε στὸ «Νέο Κριτικὸ» πὼς ὁ μέγας ποιητὴς «αἶρεται ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου, οὐδεμίαν ἔχων ἐθνικότητα» (σελ. 43). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ὁ Βλάχος ἔξω ἀπὸ τὴ μεγάλη του μόρφωση ἦταν πνεῦμα καλλιτεχνικώτερο ἀπὸ τὸ Ροῖδου, μὲ λεπτὸ γούστο καὶ ποιητικώτερη συνείδηση καὶ παραγωγή. Ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ κατόπιν Ζὰν Μορεάς, ποὺ πῆρε μέρος στὴ συζήτηση, φαίνεται πὼς κι' αὐτὸς ἔρριχνε δίκαιο στὸ Βλάχο. Καὶ μὲλα ταῦτα μέχρι σήμερα ὁ Ροῖδης θεωρεῖται νικητὴς στὸν ἀγὼνα, γιὰτὶ μίλησε τελευταῖος κι' ὁ Βλάχος δὲν ἀπάντησε.... Ἄλλὰ μὴν ξεχνᾶμε πὼς ὁ Ροῖδης ὑπῆρξε δημαγωγικώτερος στὴν πολεμικὴ του κι' ἓνας γόης τῆς ἐκφράσεως, ἐνῶ ὁ Βλάχος κι' ὡς λόγιος καὶ γενικώτερα ὡς χαρα-

κτῆρας ἦταν πολὺ ντουῦρος κι' ἀριστοκράτης.

Ἄλλὰ τίποτε δὲν διαψεύδει περισσότερο τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀντιδραστικότητα καὶ συντηρητικότητα τοῦ Βλάχου, ὅσον οἱ μεταφράσεις του, ποὺ σὸλη τὴ ζωὴ του τὸν ἀπασχόλησαν καὶ ποὺ συμπίπτουν κι' αὐτές, μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ πνευματικὴ καὶ μάλιστα μεταφραστικὴ ἐκείνη περίοδο. Μποροῦμε μάλιστα νὰ πούμε, πὼς τίποτε δὲν δείχνει τὴν ἐκλεκτικότητα τοῦ Βλάχου, τὸ λεπτὸ γούστο του καὶ τὴ συνειδητὴ ἐργασία του, ὅσον οἱ μεταφράσεις ποὺ πρόσφερε στὸ ἑλληνικὸ κοινό. Στὸ μεταφραστικὸ κατακλυσμὸ τῆς ἐποχῆς του, μετέχει κι' αὐτός, δίδοντας ὁμῶς ἔργα ἀνώτερα καὶ προσέχοντας τὴν ποιότητα τοῦ περιεχομένου τους. Ἡ παράδοση ποὺ ζεῖ μέσα του, τὸν κάνει σκεπτικὸ μαζί κι' ἐκλεκτικὸ. Μεταφράζει, ἀλλὰ μεταφράζει, σταθμίζοντας τοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς του: τὴν κοινωνικὴ κατάσταση, τοῦ τόπου, τὶς κλίσεις τοῦ λαοῦ καὶ τὴν πνευματικὴ του ἀνάπτυξη. Γιὰ τοῦτο προτιμᾷ: Γεωργία Σάνδη (1859), Χάινε (1863), Γκαίτε (1867), Λαμαρτίνο (1868), Λέσσιγκ (1879), Μπαλζάκ (1883), Βύρωνα (1887) κι' ἄλλους κλασσικοὺς ἢ ποὺ πέρασαν στὴν παγκόσμια ἐκτίμηση, ὡς ἀνώτεροι δημιουργοὶ τοῦ στίχου καὶ τοῦ λόγου. Στὶς μεταφράσεις του μάλιστα, ἀριθμεῖ καὶ μιά, ποὺ κατέχει ἐξαιρετικὴ θέση στὶς ἐργασίες του: εἶναι ἡ μετάφραση τῆς Ἑλληνι-Ἐπαναστάσεως τοῦ Μπαρτόλδου, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλῶς μετάφραση, ἀλλ' ἀναδημιουργία, βασισμένη πάνω σὸλες τὶς πηγές, ποὺ ξανακοίταξε ὁ Βλάχος καὶ παράθεσε στὴν ἑλληνικὴ, ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα τῶν χρονογράφων, τῶν αὐτοπτῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν...

Καθὼς θὰ παρατήρησε κανεὶς, ὁ Βλάχος

ὑπῆρξε πολὺ ἐκλεκτός, ὅπως κι' ὁ Πολυλάς στὰ τελευταῖα του. Δὲν παρασύρθηκε ἀπὸ τὸ ριζοσπαστισμὸ καὶ τὴ νεωτεριστικὴ μανία τῆς ἐποχῆς του, οὔτε γλωσσικῶς ἐνεωτέρισε, πράγμα, ποὺ τὸν μειώνει κάπως. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔβλεπε πὼς εἴχαμε κάνει ἕνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὸν ξενισμό, παραβλέποντας τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἐξέλιξη εἶχε καταστήσει πολὺ ραγδαία καὶ καθόλου ἀφομοιωτικὴ. Ἀπλῶς ἐπιθηκίζαμε ἀπὸ νεωτεριστικὴ ματαιοδοξία. Ὁ δημοτικισμὸς εἶχε φθάσει στὰ ἄκρα μὲ τὰ γλωσσικὰ καὶ δῆθεν λογοτεχνικὰ πυροτεχνήματα τοῦ Ψυχάρη. Νέες ἀξίες, μιάς ἀμφίβολης ποιότητος, εἶχαν κατακλύσει τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ πρὸ πάντων τὴ νέα φιλολογίμας, ποὺ περνοῦσε ἀπὸ μιά κρίσιμη περίοδο. Κι' ἐνῶ ὁ Ροῖδης ὑποστήριζε κι' ἐπικίμαζε κάθε ἐκκεντρισμὸ μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου του, ἀπεναντίας ὁ Βλάχος ἀντιστάθηκε στὴν στάση αὐτὴ, ἐπικαλούμενος ἀξίες περισσότερο γόνιμες καὶ περισσότερο σταθερές. Νόμιζε πὼς ἔπρεπε νὰ μπεῖ ἕνας φραγμὸς γιὰ λίγο καὶ ν' ἀναμετρήσουμε τὰ πράγματα ἔξω ἀπὸ φανατισμοὺς κι' ἐμπάθειες. Ἐβλεπεν ἴσως διαυγέστερα ἀπὸ πολλοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς του κι' ὡς κριτικὸς κυρίως πολέμησε γιὰ τὶς ἀρχές του. Ἄλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀκούστηκαν τὴν ἐποχὴ του. Σήμερα, ποὺ τὰ πράγματα πῆραν τὸν κατήφορο, σήμερα κι' ὁ Βλάχος πῆρε τὴ θέση του, μιά θέση μέσα στὸ Πάνθεο τῆς νεοελληνικῆς σκέψεως, δίπλα στοὺς πιδὲ ἐκλεκτοὺς, στοὺς πιδὲ δυνατοὺς καὶ κάτι περισσότερο, δίπλα στοὺς πιδὲ συνετοὺς κι' ἰσοροπημένους Ρωμηοὺς τοῦ περασμένου αἰῶνα...

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

